

A korai ómagyar korban éltek olyan földrajzi nevek, amelyek ugyancsak magukba foglalták a vizsgált *igy* ~ *ügy* 'szent' szót: 1193: *vgufa* ~ *ugufa* (ÓMOlv. 57); An. 11.: *igfon*; 1262: *Igku* (CSÁNKI III, 610), vö. 1419: „zu dem *Heiligen Stain*” (SoprSz. XXXV, 240). Ezeknek az esetében azonban nyilvánvaló, hogy az *igy* ~ *ügy* jelentése korántsem azonos a keresztény terminológia 'szent' fogalmával, hanem éppen pogány áldozati helyekre vonatkoznak ugyanúgy, mint az 1193: *aldo cut* (ÓMOlv. 57); 1255: *Scenticut*, de l. 1198: „ad *Sacrum Fontem*” (UrkBurg. I, 242, 33) is. Ezeknek a neveknek a sorába szemantikailag és a név szerkezetét tekintve is jól beleillett az *Vgmogos* 'Szentmagas' név, amely alighanem egy, a hegytetőn levő pogány áldozóhelyre utalt elsődlegesen.

A *Hegymagas* név történetéhez az alábbi adatok állnak rendelkezésünkre: [1093—1095]: *Vgmogos*, 1216: *Higmogos*, 1222: „habebat inter vineas hominum abbatibus in villa Apaty in *Higmogos*” (PRT. I, 592, 640, 656); 1223: *Vgmogos* (OkI Sz.); 1226: *Higmogos*, 1237—1240: „in predio *Hegmogos*, quod alio nomine dicitur Apaty”, 1238: *Hegmogos* (PRT. I, 681, 779, 759); 1413: *Hegmagas* alio nomine Apaty” (CSÁNKI III, 59); stb. Ma Hegymagas és Kisapáti két önálló község a Szent György-hegy DNY-i, illetőleg ÉK-i lábánál. A fenti adatok annyit árulnak el, hogy a *Hegymagas* név az áldozóhelyről névátvitellel az egész hegynek, a későbbi Szent György-hegynek a nevévé vált. A szóösszetétel keletkezett név bővítményi tagja, az *ügy* korán elvesztette 'szent' jelentését, értelme elhomályosult. Ez szoros összefüggésben lehet azzal, hogy a kereszténység felvétele után viszonylag hamar megszűnt a természeti helyek tisztelete. Erre utal, hogy a törvényhozás rendelkezéseiből a kövek, fák, kutak stb. tiszteletére vonatkozó tiltások meglehetősen rövid időn belül eltűntek (vö. DÖMÖTÖR TEKLA, A magyar nép hiedelemvilága.² Bp., 1982. 41). Így érthetővé válik, hogy az *Vgmogos* nevet a Szent László-kori oklevélen kívül csak az erről készült másolat őrizte meg.

A név „értelmesítése” népetimológiával történt meg, hasonlóképpen, mint az *Igykő* → *Hegykő* esetében (FNESz.⁴). A hegyen, amely a pannonhalmi apátság birtoka volt, létrejött egy falu, amely a nevében mutatja az apátsághoz való tartozást, bár jó darabig a *Hegymagas* név is él a szinonimájaként (l. a fenti adatokat; vö. még KRISTÓ, Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. AHistSzeg. LV, 50—7). Végül a hegy — feltehetően a középkorban ott állott Szent György-kápolnáról — *Szent György-hegy* lett, a *Hegymagas* és az *Apáti* név egy-egy településé, vö. 1610: „*Hegymagas sub monte Szentgyörgy*” (FNESz.⁴).

6. Összefoglalva az elmondottakat: a három helynév a népetimológiának a földrajzi nevek alakulásában megnyilvánuló, és talán az eddig gondoltnál nagyobb szerepére hívja fel a figyelmet. — A vizsgált három név közül a *Halmágy* esetében a név megtartotta eredeti grammatikai szerkezetét: főnév + *-gy* képző felépítésű maradt, a jelentése azonban az új alapszóhoz igazodott. — A *Kőröshegy* alakulásában a képzett főnévből összetett szó, mégpedig minőségjelzős szerkezetű összetett név vált. A név szemantikai tartalma viszonylag kevésbé változott. — A *Hegymagas* név kialakulásával az eredetileg minőségjelzős szerkezetű 'Szentmagas' jelentésű földrajzi névből a birtokos jelzős összetett szavakhoz hasonló jött létre. A név jelentése erősen megváltozott, és ezt fokozza a név denotátumának a megváltozása is.

ZELLIGER ERZSÉBET

NYELVMŰVELÉS

Befordultam a konyhába(n)

Egy hiperkorrekt nyelvhasználat háttéréről

A nyelvhasználatban felbukkantak és mind gyakoribbá válnak a *-ban/-ben*-es szerkezetek ott, ahol a „klasszikus” szabály szerint („*hová* kérdésre *-ba/-be*, *hol* kérdésre *-ban/-ben*”) a *-ba/-be* ragot kellene használni. Bár itt az ún. hiperkorrekció csak egy (de nagyon is említésre méltó) esetéről van szó, mégis úgy gondolom, hogy rövid tárgyalása segítségül lehet abban is, hogy a nyelvi változások kapcsán nyelvészet és nyelv-művelés viszonyát újragondoljuk.

Minden nyelvben, a nyelv történetének bármely szakaszában bizonyos nyelvi fejlődések lehetősége objektíve (azaz az egyes ember akaratától, szándékaitól, képességeitől, jellemétől, lelki állapotától stb. függetlenül) adott. Amennyiben valamely lehetőség fokozatosan nyelvhasználati valóssággá válik, úgy természetesen alkalom nyílik az új nyelvi jelenség kulturális-esztétikai megmérésére.

A nyelvész feladata úgy gondolom többek között az, hogy tudatosítsa a haladó — tehát a szokatlan, de az adott nyelvi folyamatok ismeretében korántsem meglepő — és a dilettáns — a nyelv belső folyamataira nem támaszkodó — nyelvhasználat közt meglévő különbséget. Feladata továbbá az is, hogy rámutasson az új nyelvhasználat esetleges elterjedésének várható hatásaira, annak a nyelv rendszerében és/vagy a mindennapi nyelvi érintkezésben majdan kimutatható, észlelhető jeleire. A nyelvművelő feladata pedig az, hogy a dilettáns nyelvhasználatot kíméletlenül, mindennemű esztétikai szempontot félretéve ostromozza és elítélje, a haladót ezzel szemben kulturális és esztétikai szempontok szerint — a nyelvész által jelzett lehetséges hatások mérlegelésével — megvizsgálja és megítéli. Tehát egy differenciált — ha úgy tetszik: osztott érzelmű — nyelvművelői szerepvállalásra van szükség.

És most nézzük a konkrét esetet. A (pongyolán?) beszélt nyelvből régóta ismert jelenség a *-ban/-ben* helyhatározórag utolsó hangjának apokopálódása: *Láttad a tévébe' azt az időtát?* Az ilyenfajta hangtani könnyítések igen jellemzők általában a beszélt nyelvre, és ez alól a magyar se kivétel. A hétköznapiokon *-ba/-be-zó* ember nagyon is tudatában van annak, hogy a választékos, ill. nyilvános beszédben (irodalom, nyomtatott és hangzó sajtó stb.) *-ban/-ben* járja. Persze ezeken a szinteken (*hová* kérdésre) *-ba/-be* is létezik — amit szintén tud —, ez azonban korántsem hogy olyan mély nyelvtudati (vö. HANS-MARTIN GAUGER, Wort und Sprache. Sprachwissenschaftliche Grundfragen. Tübingen, 1970.) nyomot benne, hiszen ez a változat számára egyben hétköznapi is. Ily módon a klasszikus szabály két eleme között idővel (nyelvtudati) repedés támadhat: a választékos nyelvhasználat *-ban/-ben* formája úgy tűnhet fel, mint a választékos alak, miközben ugyanezen szint *-ba/-be-s* szerkezetei a nyelvtudatban egyre „lejjebb” csúszhatnak, és fokozatosan összemosódhatnak a hétköznapi *-ba/-be*-kkel. A gaugeri értelemben használt *nyelvtudat* szó persze ne tévesszen meg senkit. Az egyes ember (nyelv)tudatában lejátszódó folyamatok nagyrészt az ún. tudateltűiben („Vorbewußtsein”) lokalizálhatók, azaz bár nem tudatosak, de tudatosíthatók.

Jelen folyamatot nagyon sematikusán a következőképpen lehetne modellálni (a szaggatott vonal kialakuló, ill. gyengülő, a kettős vonal kialakult nyelvtudati „határt” jelöl):

a) Az alaphelyzet: egy funkcionálisan osztott, szimmetrikus nyelvhasználati elv:

tudati szintek	Hol?		Hová?	
	-ban/-ben	-ba/-be	-ba/-be	-ban/-ben
igényes és hétköznapi nyelvhasználat	+	-	+	-
pongyola nyelvhasználat	(+)	(+)	+	-

b) Aszimmetria kialakulása az addig tisztán funkcionális elvben:

tudati szintek	Hol?		Hová?	
	-ban/-ben	-ba/-be	-ba/-be	-ban/-ben
igényes nyelvhasználat	+	-	+	-
hétköznapi nyelvhasználat	(+)	(+)	+	-
pongyola nyelvhasználat	-	+	+	-

c) A funkcionális elv „szociologizálódása”, a -ba/-be mint tuatforma nyelvtudati leértékelődése:

tudati szintek	Hol?		Hová?	
	-ban/-ben	-ba/-be	-ba/-be	-ban/-ben
igényes nyelvhasználat	+	-	+(-)	-(+)
hétköznapi nyelvhasználat	-(+)	+	+	-
pongyola nyelvhasználat	-	+	+	-

d) A felbomlott szabály-egyensúly, szimmetria nyelvészociológiai alapú újjászerveződése a jövőben ?:

tudati szintek	Hol?		Hová?	
	-ban/-ben	-ba/-be	-ba/-be	-ban/-ben
igényes nyelvhasználat	+	-	-	+
hétköznapi és pongyola nyelvhasználat	-	+	+	-

A nyelvtudati egyensúlyvesztés, a szabályösszeecsúszási folyamat [e] stádium] megteremti annak a lehetőségét, hogy mindenekelőtt a nyelvi stresszhelyzeteknek kitétek — azaz azok, akiknek gyorsan és nagy nyilvánosság előtt kell nyelvi magasszínt megfellelniük — hibázzanak. Éspedig pontosan úgy, ahogy az a vázolt nyelvi folyamat egésze alapján elvárható tőlük: „ami biztos, az biztos”-alapon a nyelvtudat számára kétes értékűvé vált -ba/-be helyett elvéve, majd egyre gyakrabban lép a „sziklaszilárdan választékos” (hisz a hétköznapiakat többnyire kerülő) -ban/-ben. A gyakran nyelvi stresszhelyzetbe kerülők minden bizonnyal éppen a helyzet g y a k o r i s á g a miatt, az ilyen helyzetbe ritkán kerülők (pl. alkalmi interjúalanyok) pedig a helyzet e g y e d i s é g e miatt nyúlnak a hiperkorrekt alakhoz. Az elmondottakból az is világos, hogy nem kell azon felháborodni, hogy sokszor éppen műsorvezetőktől vagy politikusoktól hallani a hibás alakokat, hanem valójában akkor kellene elesodálcózní, ha ez nem így lenne.

A -ban/-ben-jelenség tehát — hangsúlyozom — a fent meghatározott értelemben mindenképpen haladó, és ezért egész más elbírálást igényel és érdemel, mint pl. az a televízióban hallott (ugyancsak a fenti meghatározás szellemében) dilettáns nyelvi nyilatkozat, mely szerint (a német *jmdm. etw. in die Schuhe schieben* hatására): *Nem lehet a felelősséget X-nek a cipőjébe tolni*. A stresszhelyzetekben esetenként -ban/-ben-ezők szájából tehát csak egy nyelvi búvópatak tör fel, amiért nem bélyegezhető meg. Más kérdés az, hogy ezek az emberek észelve saját bizonytalanságukat tesznek-e valamit azért, hogy a probléma tudatosításával ez a bizonytalanság megszűnjön. De ez már nem a nyelvész dolga.

Neki, mielőtt átadja helyét a nyelvművelőnek, már „csak” azt a kérdést kell(ene) tisztáznia, hogy okozhat-e az új nyelvi jelenség valamiféle működési zavart, szegényedne-e az új nyelvészociológiai alapú elv [l. d) pont] esetleges tényerése esetén a magyar nyelv kifejezőereje. Erre a kérdésre persze elég nehéz lenne egyértelmű választ adni, de hogy mi a „tét”, azt néhány példa megvilágíthatja. A *Láttad a tévébe(n)*... típusú mondatok esetében, amelyeknél az ige jelentése nem hagy kétséget afelől, hogy *hol*-vagy *hová*-viszonyról van-e szó, a közlés aktuális jelentése nem szenvedhet csorbát. Más a helyzet a következő mondattal: *Az autóba(n) ülve elgondolkozott az ajánlaton*. Mivel a magyarban egyaránt lehet *valahová* és *valahol* ülni, egy szintenként uniformizált világban itt végleg eltűnne a tartalmi különbség formai jelölésének lehetősége. A címadó Petőfi-sor is folytatható lenne úgy, hogy a helyhatározó *hol* kérdésre feleljen.

Az egyértelműen aligha megválaszolható kérdés csak az, vajon hasonló szintaktikai homonímiák okoz(hat)nának-e valamiféle (esetleg gyakori) kommunikációs zavart, vagy a tágabb szövegvörnyezet, ill. a beszédhelyzet az aktualizált jelentéseket gyakorlatilag mindenkor megnyugtatóan egyértelműsítene. Természetesen az is elképzelhető, hogy maguk a nyelvhasználók kerülnek a kétes helyzeteket [*Az autóba(n) szállva...*], ami viszont — ha a választás kényszerű önkorlátozására helyezzük a hangsúlyt — szegényedésként, ha viszont a választási lehetőségek kreatív mérlegelésének kényszerűsége, akkor gazdagodásként is felfogható. Az sem elhanyagolható tény, hogy nyelvi változások ritkán magányosak; divatos szóval élve legalábbis átszerveződések lehetőségét (dinamikus interdependencia: vö. EUGENIO COSERIU, *Synchronie, Diachronie und Geschichte. Das Problem des Sprachwandels*. München, 1974.) hordják magukban, a búvópatak első bártortalan feltöréseinek stádiumában tehát nehéz képet alkotni a várható folyam(at) mélységéről, szélességéről és sebességéről.

ÁGEL VILMOS

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG ÚJABB KIADVÁNYAI

177. Puszta János: Analóg vonások az uráli és paleoszibériai nyelvek névszói rendszerében 1987. 50,— Ft.
178. Zala megye földrajzi nevei. II. A keszthelyi járás. Szerk. Balogh Lajos és Ördög Ferenc. 1986. 60,— Ft.
179. Vértés O. András: Érzelmi világunk és a nyelv történeti változásának kölcsönhatása. 1987. 20,— Ft.
180. Gálffy Mózes: Székelyföldi tájszók. 1987. 50,— Ft.
181. Heves megye földrajzi nevei IV. A gyöngyösi járás. Hatvan és környéke. Eger. 1988. 180,— Ft.
182. Guttman Miklós—Köbölkuti Katalin: Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlasza. 1987. 70,— Ft.
183. Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján. Szerk. Balogh Lajos és Ördög Ferenc. 1989. 160,— Ft.
184. Népnyelvkutatás és iskola. A népnyelvkutató szakkörvezetők országos tanácskozása (Nagykanizsa, 1987. május 30—31.). Szerk. Ördög Ferenc. 1988. 30,— Ft.
185. Sylvester János latin—magyar nyelvtana. Ford. C. Vladár Zsuzsa. 1989. 40,— Ft.
186. Király Lajos: Nyelvjárási jelenséghatárok a Dél-Dunántúlon. 1990. 120,— Ft.
187. Mátai Mária: Igekötérendszorunk történetéből. 1989. 30,— Ft.
188. Benkő Loránd: A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből. 1990. 50,— Ft.
190. Kiss Jenő: A mihályi nyelvjárás változásai 1889 és 1989 között. 1990. 100,— Ft.

Fénymásolatban újra kiadtuk a MNyTK. 24—72. számát. Kaphatók a Társaság irodájában. — A Társaság kiadványai megvásárolhatók, illetve postai szállítással beszerzhetők a Magiszter akadémiai könyvesboltban (1052 Budapest V., Városház u. 1.) is.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG NYELVEMLEK-SOROZATA

- Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról. 1521. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. 1985. 95,— Ft.
Bod-kódex. Sándor-kódex. XVI. század első negyede. A nyelvemlékek hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. 1987. 138,— Ft.
Simor-kódex. Krisztina-legenda. XVI. század eleje. A nyelvemlékek hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. 1988. 114,— Ft.
Török Bálint deákjának, Martonfalvy Imrénének naplótöredéke (1555) és emlékirata (1585). A kézirat hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. 1986. 108,— Ft.
Kriza-kódex. 1532. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. 1988. 360,— Ft.
Weszprémi-kódex. XVI. század első negyede. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. 1988. 170,— Ft.
Czech-kódex. 1513. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. 1990. 188,— Ft.
Szent Margit élete. 1510. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. 1990. 336,— Ft.
Domonkos-kódex. 1517. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. 1990. 286,— Ft.

MAGYAR NYELV

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXXXVII.

ÉVFOLYAM

1991.
1. szám

AKADÉMIAI
KIADÓ
BUDAPEST

MAGYAR NYELV LXXXVII. ÉVF. I. SZÁM